

BIYOLOJİK EVRİM - KÜLTÜREL EVRİM İLİŞKİSİ¹

İNDİRGEMECİ OLMAYAN BİR YAKLAŞIMLA

1- GİRİŞ: PROBLEM

Çağının değer yargılarına boyun eğmek zorunda kalan Darwin 1859 yılında yayınladığı ve bugün de evrimin temel mekanizması olan doğal seçilimi açıkladığı Türlerin Kökeni'nde insanın evriminden söz etmekten özellikle kaçındı. İnsanın evrimiyle ilgili düşüncelerini 1871 yılında yayınladığı İnsanın Türeyişi'nde açıkladı. Bu kitabında insan ve öteki memeli türleri arasında fiziksel yapı ve davranışlar açısından temelde pek farklılık olmadığını ileri sürdü. İnsan ve yukarı hayvanlar arasındaki zihinsel farklılığın nitel değil, nicel olduğunu ve bu benzerliklerin insanın kültürel ve ahlakî yaşamı için de geçerli olduğunu savundu.

Darwin, biyolojik evrimin temel mekanizması olan doğal seçilimi insanın kültürel yaşamına olduğu gibi uygulamaya çalıştı. İnsanın yalnızca biyolojik evriminin değil, aynı zamanda toplumsal, düşünsel evriminin de yaşam savaşında doğal seçim yasasının ürünü olduğunu ileri sürdü. İnsanın bilince ve ahlak duygusuna sahip olduğunu belirtmesine karşın, insanın bu niteliklere sahip olmasının biyolojideki seçilimin en geniş anlamda kültürel yaşamda da değişmeden işlemediğini engellediğini göremedi. Kuşkusuz kültürel evrimde de bir seçim süreci yaşanmaktadır; ancak bu doğadakiyle özdeş değildir. Açıkçası Darwin, iki ayrı varlık alanını ilgilendiren biyolojik yaşamın evrimsel gerçekleriyle kültürel yaşamınkileri birbirinden ayırmakta başarılı olamamıştır. Evrim görüşü, Charles Darwin'in evrim kuramını ortaya koymasından beri birçok değişmeye uğramıştır. Bununla birlikte, özellikle insan evrimi konusunda Darwin'in etkisi günümüzde de sürmektedir. Bunda, insanın evrimsel gerçekleriyle ilgili kavramların yeterli ve doğru bir biçimde tanımlanamamış olması etkili olmuş gibi gözükmektedir. Gerçekte kavram karmaşası sorunu sadece evrimin değil, belki tüm toplum bilimlerin aşılması gereken temel sorunlarından biridir. Bir konuda tartışmaların açıklığa kavuşması için gereken ilk aşama konuyla ilgili kavramların yeterli ve doğru tanımlanmasıdır. Kavramlar netleştikçe, konuyla

ilgili değerlendirme de doğru ve yeterli olabilir. İnsan evrimiyle yeni ve biyokültürel bir senteze ulaşılması için de ilkece öncelikle kavramsal bir çalışma, sonra konuyla ilgili tartışmalar yapılmalıdır.

Darwin'in insan evrimi konusundaki görüşleri evrim düşüncesini bugün de etkilemektedir. Ancak, insanın biyolojik ve kültürel evrimi arasındaki ilişki konusunda değişik, birbirinin karşısında görüşler ortaya atılmaktadır. Yine günümüzde, insanın evriminin durduğu ya da kültürel evrimin biyolojik evrimin yerini aldığı savunulmaktadır. Aslında bu tartışma konusu, "insanın evrimini canlılığın evriminden ayrı ele alabilir miyiz?", "insanın biyolojik ve kültürel evrimi arasındaki ilişki nedir?" gibi sorularla bağlantılı olarak ele alınmalıdır. Bu yazıda bu sorulara indirgemeci olmayan bir bakış açısıyla yanıt verilmeye çalışılacaktır.

2- İNDİRGEME VE İNDİRGEMECİLİK KAVRAMI

İndirgeme, karmaşık bir ilişkiyi, olay ve bağlamı yalına, yerine göre teke ya da tek nedene indirme, bir şeyi başka bir şeyin konumuna getirme işlemidir. Terimin felsefede kullanılan bu anlamı, matematikteki, "bir anlatımı daha kısa ya da daha yalın bir biçime sokma" anlamından türetilmiştir. Bir alandaki olaylar, başka bir alandaki olaylara çok benzeyebilirler, ancak hiçbir zaman birbirlerine indirgenmemelidirler². İndirgemecilik, bir araştırmada incelenen karmaşık ilişkilerin veya bütün öğelerin tümüne birden yer vermek anlamında da kullanılabilir. Gerçekte bilimsel bakış açısı, bir bütünün tüm öğelerinden birinin üzerinde veya bir ilişkiler ağının sadece birinde yoğunlaşarak çalışmayı gerektirir. Ancak bütünü bir tek öğeye bağlı olarak açıklamamak, karmaşık ilişkiler ağını bir tek ilişkiye indirgeyerek açıklamamak ve bütünü ilişkiler ağının varlığını göz önünde bulundurmamak koşuluyla. Bu anlamda bazı indirgemeci gibi gözükken çalışmaların bütüncül olabileceğini göz önünde bulundurmamak gereklidir³.

Bir açıdan indirgemecilik, bilimsel düşüncünün tarihsel bir sorundur. Bunun genel bir nedeni, insan düşüncesinin tek nedencilik eğilimidir. Bu tek nedencilik

eğilimi, dinsel, ideolojik düşüncenin yanı sıra, bilimsel düşünüşte de vardır. Bilimsel düşünüşte tek nedencilik yoluyla bazen aşırı iyimserliklere ulaşılır ya da var olan geleneksel disiplinlerle iyi anlaşılabilen bir konuyu daha iyi anlatma iddiasında olan yepyeni bir bilgi dali doğup gelişmeye başlar. Onun öteki alanları da açıklayabileceği umudu doğar. Bütünü açıklayacak bir bilgi dali olduğu kuruntusuna kapılır (Bkz. Şenel,1995:8). Tıpkı son yıllarda ortaya çıkan sosyobiyojoloji örneğinde olduğu gibi.

Ontolojik olarak varlığın ya da tüm varlık alanının, inorganik (cansız), organik (canlı) ve süper-organik (canlı-üstü) olmak üzere üç görünüm alanı vardır. Bunlar kuşkusuz birbirlerinden bağımsız varlık alanları değildir. Bir bütünün boyutlarını oluştururlar. Ortak yanları vardır ve birbirleriyle sürekli ve kesintisiz bir etkileşim içindedirler. Ancak kendilerine özgü özellikleri de vardır. İnorganik varlık alanında yalnızca nedensellik ilişkilerinden söz edilebilir. Organik varlık alanında nedenselliğin yanı sıra işlevsellik ilişkisi de söz konusu olabilir. İnsana özgü düşünce ve kültür dünyasından oluşan süper-organik varlık alanında ise nedensellik ve işlevsellikğin yanı sıra ereksellik de söz konusu olabilir. Çünkü insanın davranışı çoğunlukla bir ereğe yöneliktir. İnorganik varlık alanına ereksellik yüklemek bir indirgeyiciliktir. Organik varlık alanına ait genlere erek yüklemek ise bir görünümüyle indirgemecilik, bir görünümüyle de genellemeciliktir. Dolayısıyla, süper-organik varlık alanına ait toplumsal davranışı ve kurumları sadece genlerle açıklamaya çalışmak, karmaşık bir olay olan davranışı biyolojiye ve genlere indirgemek anlamına gelen biyolojik bir indirgemeciliktir ve nerede tek nedencilik, indirgemecilik varsa, orada bir ideolojinin varlığından kuşkulananmak gereklidir (Bkz. Şenel,1995:9 ;Güvenç,1984:315-317).

Ontolojik bakımından insan organik, inorganik ve süper-organik varlık alanlarının ara kesitinde yaşayan bir varlık türüdür. İnsan, sayıları milyonlara ulaşan canlılar dünyasının varlık türlerinden yalnızca birdir; ancak sıradan, herhangi birisi de değildir. Çünkü insan, kendi ötesinde süper-organik varlık alanları (kültürler ve uygarlıklar) yaratmış bir canlıdır. Üç varlık alanı arasında, insan açısından da anlamlı ve düzenli ilişkiler vardır. İnsan evriminde bu üç varlık alanının birbiriyle olan ilişkileri söz konusudur (Güvenç, 1984: 314,315). Bütüncül bir evrim düşüncesi, bu üç varlık alanını temsil eden, insanın biyolojik yapısı, onun doğal çevresi ve kültürüne ve bu üçünün birbiriyle ilişkisine yer vermek zorundadır. Öyleyse, bu makalede tartışılan insanın biyolojik ve kültürel evrimi arasındaki ilişkinin nasıl olduğu konusunda da, bu bütüncül bakış açısına sahip olmak gerekmektedir.

3- BİYOLOJİK EVRİM: Tüm Canlılığa Özgü Bir Süreç

Canlılar dünyasındaki varlıklarla onların niteliklerini, birbirleriyle ve cansız doğa ile ilişkilerini, ortaya çıkış ve gelişmelerini, yok oluşlarını zamanın akışı içinde açıklamak amacıyla ileri sürülen kavramsal yapıları evrim kuramları adı altında toplayabiliriz (Örs, 1986: 22). "Evrim" terimi, genellikle gelişerek değişme anlamında kullanılır (Hançerlioğlu, 1989: 102). Evrim, yapı ve fonksiyon karmaşıklığı ve parçaların daha fazla

çeşitliliği yönündeki artan bir gelişme sürecini belirtmek için de kullanılabilir (Ginsberg, 1961:97). Bugüne kadar evrim kavramının birçok tanımı yapılmıştır. Bu konuda daha sonra göreceğimiz modern sentezin kurucusu olan Julian Huxley'e göre (1956: 3); evrim, "Kendi kendini devam ettiren, kendiliğinden değişen ve kendini aşan, zaman içinde doğrusal olduğu için geriye dönemeyen, yenilik, farklılık, daha karmaşık örgütlenme ve artan bilinçli düşünsel aktivite yaratan bir süreçtir."

Çok genel bir anlamda ise evrim, değişme + süreklilik biçiminde tanımlanabilir. Canlılar ve cansızlar dünyasının geçirdiği ve geçirmekte olduğu evrim süreçleri gerçekte bir süreklilik içinde ve birlikte düşünülebilir. Burada ilk canlılık örneklerinin ortaya çıkışı gibi, çok büyük nitelik sıçramalarını da içine almak üzere belki dümdüz olmayan, ancak aralıksız ve kesintisiz bir akış söz konusudur. Bu akış içerisinde süreklilik ve değişme birlikte olmakta, birbirini bütünlemektedir. Düşünebileceğimiz en geniş bakış açısıyla genişletilmiş böyle bir evrim kavramı, var olmuş ve var olan, olup biten, sürüp giden, değişen, bunun yanında ortadan kalkmış ve kalkmakta olan her şeyi kapsamakta, zaman-mekân boyutunda geride hiçbir boşluk bırakmamaktadır (Örs, 1986a: 23).

Evrim planlı ve amaçlı değil, rastlantılara bağlı bir süreç olduğu için gelişme ya da ilerleme değil, önceden belirlenmiş yönü olmayan bir değişimdir. Rastlantılara bağlı olduğu için de geriye dönülemezlik ve eşsizlik ilkesi geçerlidir. Evrimde her olay ve her organizma kendine özgü (eşsiz) olmasından dolayı, bu olayın ya da organizmanın yeniden oluşması olanaksızdır. Bir organizmadaki iki hücre bile birbirine tam olarak benzemez, her birey eşsizdir ve her ekosistem kendine özgüdür. Popülasyonlar ve türler bir bütün olarak tektir ve kendine özgüdür. Evrim, seçim + uyum mekanizmasına dayanan bir süreçtir veya ard arda gelen süreçler zinciridir. Doğal seçim yoluyla evrim bu anlamda iki aşamalı bir süreçtir. İlk aşama recombination, mutasyon ve rastlantı yoluyla genetik varyasyonların ortaya çıkmasıdır. İkinci aşama ise bu varyasyonun seçim + uyum yoluyla düzenli hale gelmesidir. Doğadaki bitmez tükenmez varyasyon olgusundan ve biyolojik sistemlerin eşsizlik derecelerinin yüksekliğinden dolayı doğal seçim başarılı bir biçimde işler. Eşsiz bir biçimde farklı olan bireyler popülasyonlar ve türler içinde yer alırlar. Bir türün tüm üyelerinin tek bir gen havuzundan çıkmaları ve bu gen havuzuna katkıda bulunmaları popülasyon genetiğini gerekli kılmıştır.

Bu popülasyon düşüncesine bağlı olarak evrim kavramının yaygın olarak kabul edilen tanımı "bir popülasyon içindeki gen frekansındaki değişme" biçimindedir. Temel süreçler ve mekanizmalara dayanarak şöyle bir evrim biçimlendirmesi ortaya çıkar (Bozcuk, 1994: 9) : {Üreme yeteneği (çoğalma için geometrik artış yeteneği) + çevresel kısıtlamalar (kısıtlı kaynaklar)}→{varolma için mücadele (rekabet)+ kalıtlanabilir varyasyonlar}→{doğal seçim (uyumsal özelliklerin kalıcılığı)+çevresel değişimler} {evrim(uyumdaki farklılıklar)}

Böyle bir evrim kavramı ve süreci yeryüzündeki tüm canlılar için geçerlidir. Belli bir memeli ve primat geçmişinden süzülerek bugüne gelen insanın evrimi de

canliliğin evriminden ayrı olarak ele alınamaz. Bütün bu evrimsel geçmişimizin izlerini bugün de taşıyoruz. Ancak, insanın öteki canlılardan farklı bir özelliği vardır: Bir kültür ürünü olması. Kültürel evrim yalnızca insan türüne özgüdür ve insanla birlikte başlamıştır. İnsanın evrimini iyi anlamak için de ona özgü bu özelliği genel boyutlarıyla yakından tanımak gereklidir.

4- KÜLTÜREL EVRİM İnsana Özgü Bir Süreç

Belki en genel anlamıyla kültür, toplumun bir üyesi olarak insanın evrim sürecinde kazandığı biyolojik donanımları temelinde ortaya çıkan, toplumsal etkileşim yoluyla sürdürülen ve öğrenme yoluyla sonraki kuşaklara aktarılan maddî-manevî yaşam tarzı ve dünya görüşünün birleşiminden oluşan yaşam biçimidir. İnsanlar kültürleri sayesinde çevreyle uyum içinde varlıklarını sürdürebilmektedirler.

Doğanın yasa ve dayatmaları insanın özgürce amaçlarını gerçekleştirebildiği ve kendi kaderini yönlendirebildiği belirli bir alanın sınırlarını belirlemektedir. Biz bu alana kültür diyoruz. İnsan, kültürlü sayesinde öteki hayvanlar gibi aşırı özelleşmiş bir canlı olmaktan kurtulmuştur. Öteki canlılar kalıtsal yapıları yüzünden anı çevre değişimlerinde yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. Bu nedenle yeryüzünün ancak özel bir alanına öylesine uyum sağlarlar ki, bu alanın dışında yaşayamazlar. Ancak, insan bir uyum aracı olan kültürüyle her çeşit çevreye uyum sağlamış ve her çevrede yaşamını sürdürebilmiştir. Aşırı özelleşmemiş olması onun yeni çevrelere uyum sağlamasını kolaylaştırmıştır. Bu da onun evrimsel varoluşunu birlikte getirmiştir. Ancak kültürün de belli bir evrimsel geçmişe sahip olduğu unutulmamalıdır.

İnsan kültürel evrimi ile çevresine uyum sağlamış ve onu değiştirmiştir. O, öğrendiği bilgileri kendisinden sonraki kuşaklara aktaran ve kültürel olarak evrim geçirmeye yetkin bir canlıdır. Biyolojik evrimimizi etkileme yollarından hiçbirine sahip olmasak bile (ki bu da olanaksız görünmüyor), kültürel evrimimizi kesinlikle etkileyebiliriz. Ancak insanın kültürel evriminin genetik ve çevresel değişkenlere bağlı olduğu gerçeği de unutulmamalıdır. Örs'e göre (1985: 26; 1986b: 10); insanın kültürel olarak bilinen evrimi, gerçekte biyolojik evrime eklenmiş olmayıp, daha geniş açıdan bakıldığında, canlıların genel evriminin oldukça farklılaşmış bir uzantısı olarak görülebilir; bu iç içe birlikte yürümektedir ve şimdi insan türünün biyokültürel evriminden söz edilmektedir.

Genel olarak kültürel evrimciler, bir tür olarak insanın biyolojik evrimini hiç dikkate almaksızın, bir tür genel ilerleme veya gelişme ölçütüne dayanarak kültürleri ve toplumları çizgisel bir skala boyunca dizmeye çalışmışlardır. Bu skala, ilkel, basit, kompleks, alçak, yüksek gibi kavramlara dayanarak ve vahşet, barbarlık yoluyla uygarlığa doğru bir ilerleme yönünde tek çizgili ya da çizgisel (unilinear) bir bakış açısıyla anlatılmaktadır. Ancak, evrim kavramı düzenli, planlı ve yönlü değişme türlerine zıt olarak, ilişkili formların ardılığını gerektirir. Bilinen her olgunun karakteristikleri ve soy ilişkisi veya atası (kökeni) hakkında bir şey bilmeksizin tam anlamıyla anlaşılabilir veya

açıklanamaz. Kültürün evrimini araştırmak için tek çizgili ya da çizgisel değil, çok çizgili (multilineer) ve yalnızca kültürel değil, biyokültürel bir bakış açısı gereklidir. Böyle bir bakış açısını başta J. Steward'da (1955) olmak üzere, J. Bronowski (1987) ve G. Child'e'da (1978) görmek olanaklıdır⁴.

Temel mekanizmalara ve süreçlere dayanarak şöyle bir kültürel evrim biçimlendirmesi yapılabilir: {Biyolojik donanımlar} + {(çevresel kısıtlamalar) + var olmak için toplumlararası mücadele (rekabet) -{yenilik (keşif ve icatlar + kültürel ödünç alma + diffüzyon) + öğrenme yoluyla aktarım} } * {kültürel seçim (uyumsal özelliklerin kalıcılığı) + çevresel değişimler } * {evrim}

5- BİYOLOJİK EVRİMLE KÜLTÜREL EVRİMİN İLİŞKİSİ

İnsanın evrimini iyi anlamak için onun biyolojik ve kültürel yapısı arasındaki ilişkinin nasıl olduğunu saptamak gereklidir. Konuyla ilgili tartışmalarda yaygın olan yaklaşım, biyolojik ya da kültürel yapılardan birinin ön plana çıkarılması yönünde olmuştur. Çoğunlukla ağır basan eğilim ise kültürel evrim sürecinin ön plana çıkarılması yönündedir. Bu görüşü savunanlar kültürel evrimin biyolojik evrimin yerini aldığı, biyolojik evrimin durma noktasına geldiği biçimindeki bir bakış açısına sahiptirler. Buna göre; insan evrimi, ilk aşamalarında biyolojik evrimin ağır bastığı, sonraki aşamalarında ise kültürel evrimin öne çıktığı iki ayrı evrede ele alınmaktadır. İlk aşamada doğal seçilimin baskın olduğu, ikinci aşamada ise kültürel seçilimin baskın olduğu düşüncesi de bu görüşün bir uzantısıdır. Bununla ilgili bir başka tartışma konusu da kültürel evrimin nerede ve ne zaman biyolojik evrimi geride bıraktığı sorusudur.

Bu görüşleri savunanların öne sürdükleri gerekçeler arasında şunlar bulunmaktadır. İnsan zihinsel yetenekleri ile doğaya egemen olmuştur. İnsanın doğaya hakim olması nedeniyle insan evriminde doğal seçim büyük ölçüde devre dışı kalmıştır. Kültür ve uygarlık alanlarındaki başarı ile biyolojik evrimin ters orantılı yürüdüğü söylenebilir. Evrimin ilk aşamalarında biyolojik evrimle kültürel evrim arasında pozitif bir geri beslenme vardı, ancak şimdi bu geri beslenme büyük ölçüde negatiftir. İnsan evriminin karakteri şimdi genetik değil, kültürel oldu. Tüm bunlara dayanarak, insanın biyolojik evriminin durma noktasına geldiği söylenebilir. Doğal seçilimin kendiliğinden işleyen mekanizmasıyla elde edilen bu başarının sonucunda, insan kendi başat evrimsel konuma sahip oldu. Aslında insanın hem biyolojik hem de kültürel yönünü göz önünde bulundurmaya çalışan, ancak bunu yaparken de yukarıda açıklananlara benzer bazı çelişiklere ve yanlışlıklara düşen bu bakış açısına çok sayıda çağdaş yazarla rastlamak olasıdır (Farrington, 1985: 95,121; Huxley ve ark., 1964: 242; Huxley, 1964: 252; Güvenç, 1984: 162-163; Yıldırım, 1989: 73-74...vb).

Gerçekte, bu çelişkili bakış açısının temel nedenlerinden biri insanın biyolojik evriminin çok yavaş, kültürel evrimin ise oldukça hızlı bir süreç olduğunun göz önünde bulundurulmamasıdır. İnsanın biyolojik evriminin çok yavaş olmasından dolayı, bu süreçteki değişimleri izlememiz olanaksızdır. Son 30 bin yılda kültürel evrimimizde bir hızlanma gözle görülür düzeydeyken, biyolojik yapıda nasıl bir değişim olduğu

kesinlikle bilinmemektedir. Bunun nedeni insanın biyolojik evriminin yavaş ve aynı zamanda da uzun erimli bir süreç olmasıdır. Biyolojik evrim durmuş gibi görünmesine karşın, bu görünüm aldatıcıdır. Evrim, canlıların gösterdiği biyolojik çeşitlilik ile çevresel çeşitliliğin karşılıklı etkileşimi sonucunda oluşan bir süreçtir. İnsan türünde de genetik ve çevresel çeşitlilik olduğu sürece evrimin durduğunu düşünmek doğru olmaz. Genetik yapının değişmeden kalabilmesi için, genetik sürüklenme, mutasyon, toplumlararası gen alış veriş ve doğal seçilimin olmaması gereklidir. Bu etkenlerin her biri gen oranlarını değiştireceğine göre, bir popülasyonda evrimin durması olanaksız görünmektedir. Tümüyle evrim ancak ve ancak, yaşamın yeryüzünden tümüyle silinmesi sonunda durabilir; tek bir canlı türünün evrimi de kuşkusuz onun ortadan kalkmasıyla sona erer.

Hardy-Weinberg ilkesine göre; bir popülasyondaki genotiplerin ve genlerin frekansları kuşaktan kuşağa değişmezler. Başka bir deyişle, Mendel kalıtım ilkelerinin geçerli olduğu bir popülasyonda, genetik çeşitlilik korunacaktır. Evrim ise sonuçta popülasyonun genetik yapısında, daha doğrusu gen frekanslarındaki değişimler olarak tanımlanabileceğine göre, Hardy-Weinberg ilkesi yalnızca bir popülasyonda evrimin durduğu zamanı tanımlar. Evrimin durması, bir popülasyonun sahip olduğu tüm genlerin bir sonraki kuşağa tam tamına aynı oranlarda geçmesi demektir ki, bu da gerçekleşmesi hemen olanaksız bir olaydır. Hardy-Weinberg ilkesinin geçerli olması için gerekli koşullar; bireyler arasındaki eşleşmelerin rastgele olması, toplumun çok büyük olması, hiç mutasyon oluşmaması, genotipler arasında yaşama ve üreme yeteneği bakımından farklılığın olmaması, doğal seçilimin işlememesi, göç olmamasıdır. Böyle bir popülasyon bulmak ise olanaksızdır (Kence,1982:6; 1994:13).

Çok karmaşık bir kalıtım yapısının, dolayısıyla bireyler arasında büyük farkların bulunduğu, en geniş anlamda çevresiyle çok değişik ilişkiler içinde olan, kendisine yeni çevreler yaratan, çok ileri ve karmaşık bir kültürel evrimin bulunduğu gözlediğimiz insan türünün, evrimsel akış içinde durağan kalmasının olasılığı yok denecek ölçüde küçük olmalı. İnsanın canlı ve cansız tüm doğadaki çok güçlü değişme eğilimine, biyokültürel evriminin birinci ögesi değişmeden kalarak karşı durması olasılığı, belki ancak tarihsel diyebileceğimiz, en çok on bin yıllık birimlerle ölçülebilecek zaman kesimleri için söz konusu olsa gerektir. Bundan dolayı, insan türünün biyolojik evriminin durmuş olması için hiçbir neden yoktur. Öteki tüm türler için olduğu gibi, insan türü için de evrimde kısa ya da uzun bir zaman içinde varlığını sürdürme, yeni bir türe değişme, hiç bir evrimsel ürün vermeden silinip gitme olasılıkları söz konusudur (Örs, 1986b: 10; 1993: 3).

İnsan evrimi konusunda tutarlı bir bakış açısına sahip olan birçok bilim adamı bulunmaktadır. Çağdaş sentezin ve popülasyon genetiğinin önde gelen temsilcilerinden biri olan Dobzhansky'nin bu konudaki düşünceleri şöyledir:

"İnsan evrimi tamamlanmış veya durmuş değildir. Bu onun biyolojik ve kültürel görünümünün ortaya çıkarttığı bir gerçektir. Bu görünüm onları farklı

yöntemler yardımıyla incelemeyi mantıklı kılacak kadar farklıdır...Sık sık gözden kaçırılan veya yanlış anlatıldığı için burada vurgulanması gereken, biyolojik ve kültürel evrimin aynı doğal sürecin parçaları olduğu gerçeğidir" (Dobzhansky, 1962: 22).

"İnsanlık hâlâ evrim geçirmektedir. Ancak, evrimin biyolojik olarak nereye yönlendiğini bilemeyiz. Evrimin başka bir çeşidi de kültürel evrimdir. Sadece insana özgü bir süreç olan kültürel evrimiyle insan bir dereceye kadar çevresine biçim verir ve ona uyum sağlar. Kültürel evrim, biyolojik evrimden çok daha hızlı bir süreçtir..." (Mayr, 1978: 10)

Bu konuda etkileyici bir görüş de Müller'e aittir: "Var olan genetik temellerimiz ile kültür, bizi uygarlığın çok ileri aşamalarına götürdü ve çok daha ileri uygarlık düzeylerine de taşıyabilir. İnsanın yardımıyla bile biyolojik ilerleme kültürünkenden çok daha yavaştır. İnanıyorum ki sadece kültürel değil aynı zamanda biyolojik evrimimiz de hiç aklı gelmeyen zirvelere doğru devam edecek. Yalnızca pozitif değil, aynı zamanda daha etkili bir geri beslenme yoluyla bu iki süreç birbirini destekleyecektir..." (Huxley ve ark., 1964: 239).

Biyolojik evrimin durduğunu savunarak, onu canlılığın evriminden farklı bir konuma oturtmak antroposentrik bir bakış açısının yansımasıdır. Bu bakış açısına göre ve çoğu zaman açık olarak belirtilmese de, tüm doğa ve öteki canlılar insan için, insana yönelik olarak vardır ve insan tüm canlılardan üstün bir canlıdır. İnsanın, kuşkusuz, öteki canlılara göre bazı ayırt edici özellikleri vardır. Ancak, insan bir organizma olarak canlıların evrim sürecinin bir ürünüdür. Öbür canlıların doğayla mücadelede hayatta kalmak için güçlü pençeleri, kürkü, sivri dişleri, güçlü bacakları gibi çevreye uyum araçları varsa, kültür de insanın bir uyum aracı olarak görülebilir. Yine kültür insanın biyolojik evriminin farklılaşmış bir uzantısı biçiminde düşünülebilir. İnsan, kültürüne bağlı olarak varolma mücadelesinde bugüne kadar başarılı olmuş, belki daha önemlisi her türlü çevre koşullarında yaşamını sürdürebilmiştir. Genelde insan da öteki türler gibi kendine özgü bir türdür; ancak onun kendine özgülüğü ve eşsizliği biyolojik yapısı ile kültürünün birlikteliğinde yatmaktadır. Bu birlikteliğe bağlı olarak, insan sadece kendi evrimini araştıran tek tür olmamış, aynı zamanda kendi evrimsel varlığı için bir tehdit oluşturan tek tür konumuna gelmiştir.

İnsanın kültürel evriminin onun biyolojik evriminin yerini aldığı biçimindeki görüş de antroposentrik bakış açısının bir yansımasıdır. Çünkü biyolojik evrim insanı öteki canlılarla eşdeğer ve sıradan bir canlı yapan bir süreç olarak görülmektedir. Oysa kültürel evrim insana özgü bir süreçtir. Dolayısıyla, insanın biyolojik evrime bağımlı görülmesi onun için aşağılayıcı bir durum olarak algılanmaktadır. Bu da insanın antroposentrik bakış açısından kaynaklanan psikolojisine bağlıdır. İnsanın başka canlılarla ortak bir evrimsel geçmişe sahip olduğunun anlaşılması, antroposentrik dünya görüşüne büyük bir darbe vermiştir. Ancak insanın omuzlarına da önemli sorumluluklar yüklemiştir. Öteki canlıların evrimiyle kendi evrimini bilimsel ve nesnel biçimde açıklamak.

Gerçekte insanın evriminin her aşamasında biyolojik donanımlarıyla kültürü (yaşam biçimi) birbiriyle karşılıklı

ilişkili ve uyumlu bir birliktelik sergilemiştir. Var olan biyolojik donanımlara uygun ve koşut bir kültürel yapı söz konusudur. İnsanın biyolojik yanı (beden yapısı vb.) ile kültürel yanı (yaşam biçimi) birlikte gelişerek, bizim yüksek derecede başarılı bir tür olmamızı sağladı. İnsanın kültürü kazanmak, geliştirmek ve aktarmak için gerekli kapasitesi, biyolojik temeller üzerinde gelişen uyum sağlayıcı özelliklere bağlı olarak ortaya çıktı. Öte yandan, kültür de insanın biyolojisinden kaynaklanan yetersizliklerini aşmasında bir uyarılma aracı olarak işlev görmektedir. Sözgelimi, insan gelişiminin en önemli özelliklerinden biri yavruların çaresiz bir durumda doğmaları ve bu nedenle de uzun bir çocukluk dönemi yaşamak zorunda olmalarıdır. İnsan biyolojik bir zorunluluktan kaynaklanan bu yetersizliğini (öteki biyolojik yetersizliklerinde olduğu gibi) kültürleme (enculturation) süreci sayesinde aşmasını bilmiştir. Yine, insan evrimindeki önemli aşamalardan biri olan beslenme biçimindeki farklılaşmaya da bakıldığında, aynı biyoloji-kültür birlikteliğini görürüz. İnsanın atalarının bitkisel besinlerin yanı sıra eti de içeren yeni bir beslenme biçimine (omnivor) sahip olması, önemli bir sosyal örgütlenme ve işbirliğinin ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Ayrıca, türün yeni bir diyete uyarlanmasıyla birlikte anatomide bazı ikincil değişimlerin gerçekleşebileceği de bilinmektedir. İnsan türündeki dış boyutundaki ve çenedeki küçülmeye beyin kapasitesindeki büyüme gibi. İnsanın biyolojisiyle kültürünün birlikteliğini sergileyen bu tür örnekler çoğaltılabilir. Bu örneklerin bize sunduğu gerçek; öteki türlerden farklı olarak, insanın biyoloji-kültür birlikteliği sayesinde ve biyokültürel bir evrim sürecinden geçerek bugüne ulaştığıdır.

Dobzhansky'e göre (1962:22); Sol Tax insan biyolojisi ve kültürü arasındaki ilişkiyi kısaca şöyle ifade etmektedir:

"Her ne kadar genler aracılığıyla değil de sosyal olarak aktarılsa da, kültür insanın biyolojisinin bir parçasıdır. Kültür, zürafanın uzun boynu kadar, insan türünün kendine özgü bir özelliğidir. Kültür, insanın evriminin bir parçasıdır. İnsan, bir tür olarak, günümüzde var olan herhangi başka bir türden belki de çok daha hızlı biçimde ve sürekli olarak evrim geçirmektedir."

İnsana canlı dünyanın bir parçası olarak bakmak doğal ve bilimsel olarak kaçınılmazdır. Kuşkusuz insanı canlı dünyadan koparmak ne ölçüde yanlışsa, onun canlı dünyayı aşan özelliklerini görmezden gelmek de o denli eksik ve yanlıştır. Biyolojik evrim, insanın kültür ve uygarlık aşamasına geçmesine olanak vermekle birlikte, onun bu gelişmeleri doğrudan ve tek yanlı olarak belirlediği de söylenemez. Kültürel evrim de biyolojik evrimin doğrudan denetiminde değildir. İkisi arasında karşılıklı bir ilişki vardır ve biyolojik ve kültürel evrim aynı doğal sürecin içinde yer alan değişik görünümlerdir.

İnsanın yüksek derecede zekâya sahip olması ve buna bağlı olarak da dil yeteneğine sahip olması, onun bütün kültürel başarılarının altında yatan, biyolojisinin bir gerçeğidir. Atalarımızın artan zekâ ve dil yeteneği insanın kültürel gelişiminde çok büyük bir öneme sahiptir. Zekâmız çevre ile karşılıklı ilişki kurmamızı

sağlayan davranışsal çeşitliliğimizden sorumludur. Zekânın evrimi ise bütünüyle beyinin ve sinir sisteminin fiziksel evrimine bağlıdır. Öte yandan, zekânın insana sağladığı, çevreyi değiştirmek ve dış uyarılara karşı farklı şekillerde tepki göstermek gibi üstünlük sağlayıcı özellikler, beyin ve sinir sistemindeki fiziksel değişikliklerin evrim sürecinde seçilimini sağladı. Bu, biyolojik ve kültürel evrim arasında pozitif bir geri beslenme olduğuna ilişkin iyi bir örnektir. Farrington'a göre (1985: 121-122); insan evriminde biyoloji ve kültür arasındaki ilişki konusunda Julian Huxley'in şu uyarısına kulak vermek gereklidir:

"Beyin zihinsel boyutun işlerliğine olanak sağlayan bir organımızdır; ancak, düşüncenin varlığı için gerekli tek zemin sayılamaz. Tek başına beyin, biyolojik açıdan anlamsızdır. En azından türdeşlerinden tümüyle yalıtılmış bir insanın da herhangi bir anlam taşımayacağı gibi."

Kuşkusuz, biyolojik ve kültürel evrim arasında bir bağlantı vardır. Ancak, tarihsel gelişim ile organik evrim, insan kültürü ile hayvanın vücudundaki donatım, sosyal kalıtla biyolojik kalıt arasındaki önemli ayrımları da gözden kaçırmamak kaydıyla. Her şeyden önce, kültür ile biyoloji, farklı varlık alanlarına ait gerçeklerdir. Dolayısıyla organik varlık alanına giren insanın biyolojik evriminin durduğunu ve süper-organik varlık alanına giren kültürel evrimin onun yerini aldığı ileri sürmek, bir süreci ve varlık alanını ötekiyle açıklamaya çalışan süreçsel ve ontolojik bir indirgeyicilik gibi görünmektedir. Aynı zamanda, insanın bugünkü ulaştığı aşamayı, biyolojik donanımlarını ve biyolojik evrimini görmezden gelerek, yalnızca kültürle ve kültürel evrimle açıklamaya çalışmak da kültürel indirgemecilik olarak değerlendirilebilir.

6- SONUÇ

İnsanın biyolojik evriminin durduğunu ve kültürel evrimin biyolojik evrimin yerini aldığı şeklindeki indirgemeci yaklaşıma bütüncül bir yaklaşımın sergilendiği bu çalışmada son söz olarak şunlar söylenebilir:

1- Öteki türlerin evrimiyle karşılaştırıldığında, insanın evrimi son derece karmaşık bir süreçtir. Bu nedenle, insan evrimi konusunda yapılan çoğu çalışmada bir çok çelişkili, indirgemeci, bundan dolayı da yanlış bakış açıları sergilenmiştir. Bu bakış açılarından ilki, insanın kültürüyle doğaya tam anlamıyla başat olduğu, doğanın tek hakimi olduğu ve onu istediği gibi değiştirebildiği şeklindeki antroposentrik görüştür. İnsan çevresine başarılı bir uyum yapmasına karşın, onun ekolojiye bağımlılığı sürmektedir. Öteki türlerin evriminde olduğu gibi, insan da çevresiyle karşılıklı ilişki içindedir. Evrimde çevre, tek başına belirleyici olmasa da, seçici bir rol oynar. Var olan varyasyonlardan ve genetik çeşitlilikten uygun olanları seçer, öbürlerini eler. Bu anlamda kültürel çeşitliliklerin de nedeni çevresel çeşitliliktir, denebilir. İkinci olarak, kültür düzeyinde açıklanabilecek bir dizi olay ve olguyu, genetik temele indirgeyerek açıklamaya çalışan biyolojik indirgemeciliktir. Sonsuz derecede karmaşıklıklar gösteren kültürel olguları yalnızca genetik düzeyde açıklamaya çalışan böyle bir yaklaşım, kültürler arası benzerlik ve farklılıkların

anlaşılması için yapılacak araştırmaları engeller ve gereksiz kılar: Üçüncüsü ise, kültürel yetkinliğin ve yeterliliğin biyolojik temelden kaynaklandığını görmezden gelerek kültürü kültürle açıklama yanlılığına düşen kültürel indirgemeciliktir. Bu yaklaşım da insanın biyokültürel bir canlı olduğu ve davranışının da bu nedenle biyoloji ve kültürün karşılıklı ilişkisi sonucunda ortaya çıktığı gerçeğini yadsır. İnsanın davranışının anlamını ve kökenini onun genel evriminde aramak gereklidir. Bazı davranışlarımız ağırlıklı olarak kalıtsal temelli olabileceği gibi, bazıları da ağırlıklı olarak kültürel temelli olabilir. Ancak, her davranışta insanın evriminden temel alan biyoloji ile kültürün karşılıklı ilişkisini bulmak olanaklıdır.

2- Öteki hayvanlarla akrabalığını açıkça kanıtlayan beden yapısıyla ilgili pek çok benzerliklere karşın, insan evrimsel süreçte hayvanlar dünyasındaki en yakın akrabalarında bile görülmeyen farklı ve kendine özgü bazı biyolojik ve davranışsal özellikler kazanmıştır: Dik durması ve ellerini kullanabilmesi, beyin yapısının karmaşıklığı, çene ve diş yapısının farklılığı, farklı beslenmesi sonucunda farklı diş ve çene yapısına sahip olması, alet kullanımı ve yapımı, ateşi bulması ve denetimi, avcılık, dil ve haberleşme sistemi, sosyal organizasyon. İnsanın evrimsel süreçte kazandığı bu biyolojik ve kültürel özellikler karşılıklı olarak birbirine bağımlı ve karşılıklı ilişki içindedir. Kültürel ve biyolojik özelliklerin pozitif bir geri beslenme mekanizmasının sonucunda evrimleştiği ve her bir özelliğin ötekini daha da güçlendirdiği ve pekiştirdiği çağdaş evrimsel görüş olarak kabul görmektedir. İnsanın bu biyokültürel yapısı onu başka canlılardan farklılaştıran temel özelliğidir. Ayrıca, insan evriminde biyolojik yapı ve kültür arasındaki ilişkinin yanı sıra, doğal çevrenin rolünü de göz ardı etmemek gerekir. Çünkü, evrimdeki biyolojik ve kültürel değişiklikler doğal çevrenin sağladığı ortamda ortaya çıktığı gibi, bu değişikliklerin oluşma nedenlerinden biri de doğal çevrenin kendisidir. Bugün ulaştığımız biyokültürel aşama, insanın içinde yaşadığı doğal çevresine biyolojik ve kültürel olarak uyumunun bir sonucudur.

3- Sonuçta, biyolojik ve kültürel evrim arasındaki ilişkide insanın biyolojik donanımlarının üzerine yapılan kültürel varlığını, biyolojik evrime indirgeme yaklaşımı geçerli olmadığı gibi, kültürün de biyolojik yapıyı aşarak ondan bağımsız olarak ortaya çıkıp geliştiğini, biyolojik yapıyı tek yönlü olarak etkilediği ya da biyolojik evrimin yerini aldığı biçimindeki yaklaşım da doğru değildir. Yineleyelim ki, insanın biyolojik evrimi ile kültürel evrimi karşılıklı ilişki içinde birlikte işleyen süreçlerdir; aynı sürecin içinde yer alan değişik görünümüdür. O halde, insanın sadece biyolojik evrimi ya da kültürel evrimi yerine, biyolojik bir canlı olarak insana, onun doğal çevresine ve onun yarattığı kültürene ve bunların karşılıklı etkileşimlerine yer veren, biyokültürel bakış açısı öne çıkarılmalı, indirgeyici veya tek yönlü belirleyici değil, bütüncül evrimsel yaklaşım temel alınmalıdır.

7- KAYNAKÇA

ARSEBÜK, Güven, 1990, İnsan ve Evrim,

- Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- BIELICKI, Tedausz, 1977, "The Intensity of Feedbacks Between Physical and Cultural Evolution", Anthropology Full Circle. (ed: Ino Rossi, John BUETTNER-Janusch and Dorian Coppenhaver), New York: Holt Rinehart and Winston.
- BOZCUK, Nihat, 1994, "Evrimsel Teorinin Doğuşu", Bilim ve Ütopya, Sayı:6, s. 6-10.
- BRACE, C. Loring, 1962, "Cultural Factors In The Evolution of The Human Dentition", Culture and Evolution of Man, (Ed: M.F. Ashley Mobntagu), New York: Oxford University Press.
- BRAIDWOOD R.J., 1995, Tarih Öncesi İnsan, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- BRONOWSKI, Jacob, 1987, İnsanın Yükselişi, (Çev: Aykut Göker), Ankara: V Yayınları.
- CHILDE, Gordon, 1978, Kendini Yaratan İnsan, (Çev: Filiz Karabey Ofluoğlu), İstanbul: Varlık Yayınları.
- DOBZHANSKY, Theodosius, 1962, Mankind Evolving, The Evolution The Human Species, New Haven and London: Yale Uni. Press.
- FARRINGTON, Benjamin, 1985, Darwin Gerçeği, Darwin Gerçeğinde Ne dedi, (çev: Bozkurt Güvenç, Yalçın İzbul), İstanbul: Cep kitapları Ano. Şti.
- GINSBERG, Morris, 1961, "Social Evolution", Darwinism and The Study of Society, A Centenary Symposium, London, Chicago: Tavistoch Publication-Quadrangle Books.
- GÜVENÇ, Bozkurt, 1984, İnsan ve Kültür, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- GÜVENÇ, Bozkurt, 1970, Kültür Kuramında Bütüncüllük Sorunu Üzerine Bir Deneme, Ankara: Hacettepe Üni. Yayını.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, 1989, Felsefe Sözlüğü, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- HUXLEY, Julian, 1956, "Evolution, Cultural and Biological", Current Anthropology.
- HUXLEY, Julian, 1964, "The Evolutionary Vision", Evolution After Darwin, (Ed: Sol Tax, Charles Callender), Chicago: Chicago Uni. Press.
- HUXLEY, Julian, Robert M. Adams, E. Anderson vb., 1964, "Panel Five: Social and Cultural Evolution", Evolution After Darwin, (Ed: Sol Tax, Charles Callender), Chicago: Chicago Uni. Press.
- LEAKEY, R.E., 1978, Origins, London: Mcdonalds and Jane's.
- LEAKEY, R.E., 1981, The Making of Mankind, London: Michael Joseph Limited.
- LEAKEY, R.E., 1998 (1996), İnsanın Kökeni, (Çev: Sinem Gül), İstanbul: Varlık yayınları.
- KENCE, Aykut, 1994, "Evrimsel Kuramın Kalıtsal Temelleri", Bilim ve Ütopya, Sayı:6, s. 12-15.
- KENCE, Aykut, 1982, "Evrimsel Durdurulabilir mi?", Bilim Teknik, Sayı:181, Ankara: TÜBİTAK Yayını, s.5-9.
- MAYR, Ernst, 1978, "Evolution", A Scientific American Book, Evolution, San Francisco: W.H. Freeman and Company.
- ÖRS, Yaman, 1985, "Nereden Geldik Nereye Gidiyoruz? Evrim Kuramının Felsefi Dayanakları", Bilim Teknik, Cilt:18, Sayı:215, Ankara: TÜBİTAK Yayını.
- ÖRS, Yaman, 1986a, "Evrimsel Kuramın Düşündürdükleri, Bilimin İşlevini Bir Başka Etkinlik

- Üstlenebilir mi?", Bilim Teknik, Cilt:19, Sayı:226, Ankara: TÜBİTAK Yayını.
- S, Yaman, 1986b, "Evrimleşen Evren", Gökyüzü, Sayı:10.
- S, Yaman, 1991, Is The "Biological" Reducible To The "Physical" ?, (yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Middle East Technical Uni.
- S, Yaman, 1993, "Evrim Bir süreçtir, Durmaz", Cumhuriyet Bilim Teknik, Sayı:308.
- MONS, Eveleyn L., 1972, Primate Evolution: An Introduction to Man's Place In Nature, New York: Mac Millan Publishing.
- WARD, Julian H., 1955, Theory of Culture Change, Urbana: University of Illinois Press.
- NEL, Adam, 1995, "Tek Nedencilik, İndirgemecilik ve Biyolojizm", Bilim ve Ütopya, Sayı: 15, s. 8-10.
- RK, Hüseyin, 1996, Kuramsal Yaklaşımlar İçerisinde İnsanın Biyokültürel Evrimi, Ankara: Bilim Yayınları.
- WASHBURN, S. L., 1976, " Tool and Human Evolution", Avenues to Antiquity, (Ed: Brian M. Fagan), San Francisco: W. H. Freeman and Company.
- DIRIM, Cemal, 1989, Evrim Kuramı ve Bağnazlık, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

DİPNOTLAR

Dr. Hüseyin TÜRK Antropolog, Ankara Üniversitesi D.T.C. Fakültesi, Paleantropoloji Anabilim Dalı, Sıhhiye /ANKARA

Bu yazının ortaya çıkma sürecinin başından sonuna kadar bir danışman gibi tartışmaları ve önerileriyle beni yönlendiren ve denetleyen saygıdeğer hocam Prof.Dr. Yaman Örs'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. İndirgemecilik konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.Örs, 1991.

Bütüncülük ve İndirgeyicilik tartışması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Güveng, 1970.

Steward, Childe ve Bronowski'nin biyokültürel bakış açısı için bkz. Türk, 1996.

Bu konuda bkz. Leakey, 1978, 1998 (1996); Brace, 1962; Bielicki, 1977; Washburn 1976; Braidwood, 1995; Simans, 1972; Arsebük, 1990; Örs, 1986; 1993; Dobzhansky, 1962; Mayr, 1978 Huxley ve ark., 1964 ...vb.

